

Girona, de la rereguarda a front terminal.

Aspectes d'una ciutat en temps de guerra⁴⁹⁹

Joaquim Nadal i Farreras

Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural i Universitat de Girona

La sotragada de la guerra va tenir conseqüències que s'allargarien inevitablement en el temps, amb uns estereotips fixats per la més tronada literatura franquista que, a partir de la hipèrbole desqualificadora, analitzava per contrast fets i persones amb un esbiaixament que només el temps ha corregit i compensat. «La apacible Gerona» és un dels destacats que dedica a Girona la *Historia de la Cruzada española*,⁵⁰⁰ on diu, per comparació amb Toledo: «Gerona, por el contrario, es más modesta: pirenaica y húmeda, tiene la melancolía de los inmensos y altos valles de la cordillera cercana, que la envuelve con su invisible relente y está como arrebujaada en las neblinas de cuatro ríos sin importancia pero insidiosos...» i segueix «Gerona vivía sosegadamente sin que la mudanza de los tiempos le impusiese grandes transformaciones». La conclusió és clara: «Mas, a partir de 1931, Gerona cambió. El encendido huracán desencadenado por la República, soplando sobre España entera, llegó también a este apacible remanso». No és estrany, doncs, que als ulls de l'autor d'aquesta obra de propaganda franquista Miquel Santaló fos com el dimoni amb banyes: «Uno de los mayores responsables del estado de sublevación social y agitación política en la provincia era el diputado y ex-ministro de la República Santaló, personajillo sacado de quicio por la marejada demagógica, hombre débil como viruta en ventolera, tosco provinciano a quien solo un ambiente de demencia colectiva como el de la Cataluña autónoma pudo sacar a flote y encumbrar. Los desafueros que

499 Aquest treball s'ha elaborat en el marc del Grup de Recerca en Patrimoni Cultural de Catalunya. Grup de recerca emergent. Generalitat de Catalunya (2014 SGR772).

500 *Historia de la Cruzada española*, vol. v, tom 22. Madrid: Ediciones Españolas, SA, 1942.

se cometían en la provincia encontraban apoyo en su inenarrable flaqueza moral, y bajo su aspecto primario había un alma de fanático, amargada tres largos años de oscuridad e insignificancia».⁵⁰¹

Avui Santaló és una figura coneguda, reconeguda i recuperada. Però l'obertura amb aquests textos es proposa de situar el trau profund, ideològic, que va enterrar en l'oblit persones, obres, sentiments i emocions en un afany porfidiós d'esborrar i fer mal. A vegades la recuperació de la memòria des de la normalitat és més revolucionària que l'exercici doctrinari de la mateixa memòria tergiversada.

1. Sublevació. La fi de l'oasi i el trencament de la «ciudad apacible»

En diverses ocasions el professor Josep Clara ha repassat i reconstruït els fets que acompanyaren la sublevació militar dels dies 17 i 18 de juliol, a partir del dia 19 a Girona. No podem afegir cap novetat a les seves aportacions, que són de gran precisió i que ha reiterat i ampliat en aquesta jornada dedicada a la Guerra Civil a les comarques gironines. Per començar, però, aquesta contribució no puc sinó evocar aquells moments i els episodis successius.⁵⁰²

Encara el mateix dia 17 s'havia reunit la Comissió de Govern, en la qual, entre altres qüestions, el regidor de Cultura, el senyor Estanislau Aragó, havia proposat la constitució d'un alt patronat i un consell directiu per tal de donar més impuls i rellevància a la Fira Agrícola i Comercial de Girona, proposta que es va aprovar per unanimitat. Després, en el terreny institucional l'esmentada Comissió de Govern no es tornaria a reunir fins al dia 5 d'agost, ja sota la presidència de l'alcalde Joaquim de Camps i Arboix.

501 *Historia de la cruzada española*, ibídem, p. 260.

502 A part de la bibliografia i les fonts literàries fonamentem aquest estudi en la consulta, buidatge i anàlisi de les actes dels plens i de les comissions de govern de l'Ajuntament de Girona des de juliol de 1936 fins a febrer de 1939. Hem explorat alguns aspectes generals per a tot el període de la República i la Guerra a NADAL I FARRERAS, J.: «De Girona la morta a la Girona nova», dins el volum *El Govern de la ciutat (II) De la Guerra del Francès a la fi del franquisme*. Conferències a l'arxiu Municipal, 7, Girona: Ajuntament, 2012, p. 119-172. AMGi. Comissió de Govern, Reg. 005156 (1936-1938) i Reg. 5157 (1938-1942). I pel Ple AMGi. Acords del Ple Reg 5184. (1934-1940).

El tens compàs d'espera durà tot el dia 19, amb la guarnició de Girona desplegada i amb presència d'alguns civils armats al carrer per fer costat al cop, les metralladores disposades en alguns punts estratègics i el control efectiu de la ciutat durant tot el dia. I el replegament arribà a la caiguda del dia, quan ja fou ben evident que la sublevació havia estat dominada i reduïda a Barcelona amb el retorn a les casernes aquella nit.⁵⁰³

La fúria iconoclasta i destructora es va desencadenar des de la matinada del dia 20 i durant una colla de dies, quan es va ensorrar l'edifici institucional i els poders establerts van ser substituïts per les forces revolucionàries a través dels anomenats Comitès de Milícies Antifeixistes. S'ha parlat de dualitat de poders, però en realitat és un eufemisme. El manteniment d'una mínima formalitat municipal no amagava el fet determinant que el poder havia passat del tot a les formacions obreristes. Justament el retard en la incorporació de representants de les forces sindicals i revolucionàries als ajuntaments i a la Generalitat emmarquen el període de major desconcert i de barbaritats emparades sota el signe de la revolució.

La mateixa Antònia Adroher no es pot estar de lamentar l'espectacle de la destrucció dels instruments de música de la casa Sobrequés de la Rambla: «Quina llàstima!... En una revolució que commou el país fins als ciments sempre sorgeixen els primers moments, grups d'incontrolats o d'inconscients que fan disbarats», i segueix: «Després va seguir l'incendi de les esglésies que ja molts coneixeu. Davant del Mercadal i el Sagrat Cor aquella gent deixaven sortir per tots els porus del seu cos, el ressentiment, la ignorància, l'obscurantisme que havia prevalgut durant tants anys, en què una certa església tenia una part de responsabilitat».⁵⁰⁴

503 Pels primers dies adquireixen ara un valor especial els testimonis aportats per Antònia Adroher i Pascual i Miquel Gayolà i Gardella. ADROHER I PASCUAL, Antònia: «Records de joventut: La República i la Guerra Civil» a *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona, Quaderns del Cercle, 2, 1986, p. 5-22 i GAYOLÀ I GARDELLA, M.: «Records sobre el 18 i el 19 de juliol a Girona» a *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona: Quaderns del Cercle, 2, 1986, p. 43-47.

504 Per a l'inventari i la crònica de la destrucció, vegeu BUSQUETS DALMAU, J. «La destrucció d'esglésies a la ciutat de Girona el 1936 i les seves excepcions» a *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona, Quaderns del Cercle, 2, 1986, p. 189-222.

El plany de la campana de les Bernardes⁵⁰⁵ la matinada del 19 al 20 ha esdevingut com un símbol de totes les angoixes que acompanyaren la destrucció d'esglésies i els atacs i assassinats de gent de dretes o eclesiàstics i que recullen els testimonis que ha aplegat Mn. Josep M. Marquès a través de diversos diataris del temps de guerra d'eclesiàstics de la diòcesi de Girona: Mn. Josep Casanovas, Mn. Joan Planella, Dr. Damià Estela, Mn. Ferran Forns, Mn. Joan Coll i Mn. Esteve Jou.⁵⁰⁶

Quan finalment la ciutat passà a tenir un alcalde anarquista, Expedit Duran, s'acabà la presumpta dualitat, però s'apoderà de la vida municipal una discrecionalitat arbitrària que sota el pretext de posar fi a la «vella política» prescindiria de les mínimes formalitats.

2. Revolució i guerra. Canvi social, destrucció i mort

Molt aviat la sublevació i la reacció deixaria la seva estela de víctimes. La primera de totes fou un tradicionalista, Pere Coma, que va ser abatut el 20 de juliol de 1936 després que hagués mantingut un enfrontament amb milicians un cop l'Exèrcit ja havia retornat a les casernes. Dos dies més tard, el 22 de juliol, seria mortalment ferit Dídac Tarradell en un episodi fortuït d'un tret d'Expedit Duran. Després de dos dies entre la vida i la mort Tarradell morí el 24 i la capella ardent i l'enterrament van esdevenir una gran manifestació de dol ciutadà després de la gran convulsió que havia provocat la seva mort. Les imatges entranyables i dolces, no exemptes d'una duresa plàcida i també de gran bellesa, d'Antònia Adroher al costat del cos inert del mestre i militant Tarradell són avui un testimoni excepcional amb una potent força d'evocació.

La desbandada dels regidors de la majoria regionalista i tradicionalista del Front d'Ordre es feu inevitable. Molts s'exiliaren i iniciaren camins diversos, mentre que «Ramon Tarrés i Antoni Busquets foren assassinats a

505 NADAL I FARRERAS, J. «El convent de les Bernardes: Exclaustració i restitució (1936-1939)» a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LVII, 2016, p. 329-372.

506 MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M. «Sis diaris i memòries de guerra sacerdotals». A: *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona: Quaderns del Cercle, 2, 1986, p. 71-88.

la fi d'octubre de 1936 arran dels fets de Roses, i Josep Mª Domènech fou executat al castell de Sant Julià el 13 de novembre del mateix any». ⁵⁰⁷

A partir d'aquest moment els moviments en la composició del Consell Municipal es van anar succeint al ritme de la correlació de forces a la ciutat i en el Govern de la Generalitat, les entrades i sortides de consellers regidors van proliferar per raons diverses. Les persones al capdavant de l'alcaldia també van anar canviant des que el 20 de juliol de 1936 Llorenç Busquets i Ventura va ser nomenat alcalde accidental de la ciutat en representació d'Esquerra Republicana de Catalunya. ⁵⁰⁸

Abans de les morts dels regidors tradicionalistes, que no havien fugit, el 14 d'agost havien mort assassinats al Congost Mn. Guix, beneficiat de la Catedral, i els jesuïtes pares Valentí, Boguñà i Vergés. Més endavant, i només a tall d'exemple, el dia 10 de setembre de 1936 moria assassinat a la carretera de la Bisbal el professor de l'Institut Antoni d'Espona i de Puig. Després del judici als militars sollevats de la plaça de Girona del 7 d'octubre, van ser afusellats el tinent coronel Feliciano Montero, el capità Joaquín Ruiz de Porras, i el tinent José Borbon, i va haver-hi encara altres sentències de mort, una de commutada i d'altres de decretades en rebel·lia, si bé el general Fernández Ampón va morir assassinat abans que fos

507 CLARA RESPLANDIS, J. *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*. Girona: Quaderns del Cercle, 3, 1987, p. 45, NI.

508 Així, l'1 d'agost de 1936 passaria a ser alcalde també per ERC Joaquim de Camps i Arboix, fins que el 21 d'octubre de 1936 ocupà l'alcaldia Expedit Duran, de la CNT. Després dels fets de maig i de la sortida dels partits de la Comissió de Govern fou nomenat alcalde provisionalment altre cop Llorenç Busquets i Ventura el dia 27 de maig de 1937. Pere Cerezo, que seria cridat a ser el nou alcalde, va entrar com a regidor en el ple del dia 4 de juny de 1937, i a la sessió del 8 de juny es va produir una primera votació en la qual es va votar Pere Cerezo com a candidat a alcalde amb 8 vots i 12 vots en blanc; tot i que Cerezo va esdevenir alcalde interí, li caldrien encara dues votacions més en els plens del 14 (8 vots a favor i 8 vots en blanc) i del 15 de juny de 1937 (8 vots a favor i 10 vots en blanc) per ser, en aquesta darrera data, proclamat definitivament alcalde. Cerezo seria alcalde fins al 25 de gener de 1939, quan de matinada va passar la frontera. Des del 28 de gener fins al 4 de febrer Joan Ballesta i Molinas es feu càrrec de l'alcaldia per no deixar desguarnit el consistori en els darrers dies de la guerra. La llista completa dels regidors, les variacions de la composició i les circumstàncies de cada canvi les trobareu a CLARA RESPLANDIS, J. *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*. Girona: Quaderns del Cercle, 3, 1987. També, amb més detalls biogràfics, GALI I FARRÉS, J. *Alcaldes de Girona, 1931-1939*. Introducció de Josep Clara. Girona: Ajuntament, 2016.

jutjat. La vida de la ciutat, doncs, de prop o de lluny sentia la presència de la mort com una realitat molt viva; és sabut que a tota la província moriren assassinats 195 clergues, com ho és que les execucions viscudes a Girona en la més immediata postguerra pujaren a 514 persones, una de les quals, la de Carles Rahola, que amb tots els altres va enfonsar la ciutat en un estat de xoc permanent durant molt temps i que no farà mai possible del tot la reparació de la ignomínia perpetrada. Avançada la guerra i a part dels morts al front, de les lleves successives, de les evasions diverses, la proximitat dels bombardejos de l'aviació franquista va desencadenar sovint escenes de pànic col·lectiu que es reproduïen a Sarrià de Ter, Guíxols de Mar, Palamós, Girona i Figueres, amb un reguitzell de víctimes civils que seguia semblant la mort als carrers. Així, després del bombardeig del dia 20 d'abril de 1938, que la Comissió de Govern va condemnar enèrgicament el dia 21, l'Ajuntament va concedir l'exempció dels drets d'enterrament i va atorgar nínxols de forma gratuïta a les víctimes mortals d'aquell bombardeig, que va inscriure nominalment a l'acta de la sessió del dia 28 d'abril de 1938 per aplicar les exempcions acordades: Josep Serras Pujol, Lluís Juncà Lluís, Carme Juncà Subirós, Maria Juncà Subirós, Teresa Hosta Ramos, Bartomeu Bonet Sánchez, Julia Juanola Casellas, Maria Planellas Feliu, Palmira Brugués Riera i Josep Piferrer i Puig. Durant tota la guerra la mort seguiria trucant a la porta de les famílies gironines per una causa o altra, i alteraria en el més íntim la normalitat de la vida ciutadana.

3. El redreç lent i convuls de la governació municipal (agost 1936 - juny 1937)

Amb tot, en les primeres setmanes la vida del consistori municipal es desenvolupava de manera anodina i poc compromesa, excepte en l'adaptació de determinats serveis municipals al nou context de les col·lectivitzacions. Per exemple, es va assumir com a servei municipal el transport de cadàvers i es va encomanar a la secció de rellotgeria del sindicat únic de metal·lúrgics de la CNT el manteniment dels rellotges de l'Ajuntament i de la catedral.

El predomini del Comitè entre el 21 de juliol de 1936 i el 4 d'octubre de 1936 va ser molt ampli. En el context d'aquesta situació, i en paral·lel als

aspectes més destructius de la revolució, hem de subratllar la creació de la Comissió de Patrimoni Artístic i Arqueològic (22.7.1936/12.3.1938), presidit per Miquel Santaló, que va emprendre una tasca ingent de concentració, incautació, catalogació i ordenació museogràfica d'obres del patrimoni artístic, si bé no va poder impedir una destrucció molt considerable de retaules barrocs quan encara era un art que es considerava subsidiari dels arts més reconeguts (romànic i gòtic). La cara dels primers moments en els temes patrimonials la trobem en la troballa el 10 d'agost de 1938 entre les runes del convent de les Bernardes del *Martirologi d'Usuard*, amb intervenció de l'arxiver municipal, Lluís Busquets Mollera, i posteriorment de la Comissió de patrimoni artístic i arqueològic. Després, la creu, la trobem en les conseqüències de l'obertura del sepulcre de Sant Narcís (21.8.1936), que si bé es feu davant de notari i amb plenes garanties i permeté la descoberta d'alguns elements tèxtils de gran valor patrimonial, va donar peu a actes posteriors de befa que van enrarir l'ambient i van donar munició a les forces contrarevolucionàries, durant i sobretot després de la guerra.

L'etapa de l'alcaldia de Joaquim de Camps i Arboix, que s'encetaria l'1 d'agost, va significar un primer punt d'inflexió, si bé en les primeres sessions es notava el desconcert i la desorientació. En els plens l'Ajuntament tractava temes menors en alguns casos i d'adaptació a les noves circumstàncies en d'altres: aprofitar les obres de Telefònica per substituir les llambordes del carrer Progrés per llosetes d'asfalt, la depuració de funcionaris desafectes, la supressió del càrrec de majordom, i l'intent de regular la venda i distribució de llet a la ciutat després del daltabaix que s'havia produït amb la central lletera (Ple de 5.8.1936). En el mateix Ple s'acordà la municipalització dels cementiris de la ciutat, el general de Girona i l'especial de Pont Major, i els regidors van començar a demanar un conjunt de millores salarials, com apujar a 3.000 pessetes anuals els sous dels obrers que no arribessin a 2.000 o l'equiparació de les pensions de viduïtat dels treballadors manuals i intel·lectuals; en els precés, els regidors es feren ressò de temes diversos, des de la queixa dels veïns del barri de Sant Feliu i de Sant Pere perquè no funcionava el rellotge de la catedral, fins a temes de més transcendència, com els que va plantejar Josep M. Dalmau Casademont demanant la continuació de les obres que estaven aturades de la Casa del

Nen, o la petició «d'incloure en el pla general de creació de noves escoles la d'un grau de pàrvuls al grup Escolar de Pedret, edificant el local damunt la terrassa de la Cantina escolar emplaçada en l'al·ludit barri de Pedret». El mateix Casademont va demanar el respecte de les feixes de verd a les vores de l'Onyar, com acabaria recollint més endavant la Comissió de Govern. En el ple del 10 d'agost Llorenç Busquets va demanar l'ordenació de les edificacions que tocaven amb el riu Onyar i Josep Pujol Albanell, que era pintor, demanà «àmplia llibertat sobre el pintat de les façanes». El regidor Eliseu Dawson, d'ERC, proposava l'enderroc de les Bernardes, a la qual cosa l'alcalde li respongué que ja s'estava fent.

Aquest és, però, el punt que caracteritza amb més èmfasi l'alcaldia de Camps i Arboix. El ple del dia 22 d'agost es proposà acordar el que per iniciativa dels comitès i dels obrers revolucionaris ja s'estava fent. Es tractava de captar per a la iniciativa municipal la proposta i atorgar-li la cobertura d'un acord administrativament clar en un ple municipal. És així com s'aprovà una proposta de la Comissió d'urbanització i Serveis Públics «sobre enderroc de l'exconvent de les Bernardes i urbanització del seu solar» en els termes següents: «La Comissió ha cregut oportunitat proposar l'enderroc d'aquell casalot enorme, vetust i feixuc que no val la pena d'ésser conservat, aprofitant en canvi el solar en el qual s'asseu l'exconvent i església de Santa Maria de Cadins i Rectoria del Mercadal, obrint així amplis horitzons urbanístics a la nostra ciutat i donant solució a la preocupació constant de Girona d'aixecar una plaça Mercat en lloc adient». L'alcalde, que era conscient que hauria de fer balanç algun dia, conclogué de forma clara «... que és amb l'esforç de tots que es dona contingut a les promeses fetes al poble de Girona el dia en què es constituí aquest Ajuntament, que no ha pas vingut a estudiar problemes sinó a resoldre'ls».

És en aquesta línia que el Ple de 9.9.1936 tractà de la portada d'aigües a Montjuïc i Josep M. Dalmau Casademont va aprofitar per insistir en la idea d'un parc a la muntanya reservant al costat de l'escola Ignasi Iglésies una parcel·la dedicada als infants, una part com a parc agrícola i una altra com a parc-jardí. «La resta del parc podria convertir-se en una ciutat-jardí, i enumera les excel·lències que per a la ciutat representaria una urbanització interpretada en aquest sentit».

En aquest mateix ple té interès la resolució que es pren davant del requeriment de la comissaria delegada de la Generalitat insistint en la necessitat d'acabar l'enderroc «de la muralla del costat de Migdia de l'Hospital de les comarques gironines, inclòs el portal i la torre que formen part de la mateixa». Abans d'autoritzar-ho, l'acord consisteix a demanar l'obtenció detallada de plànols i fotografies abans de continuar l'enderroc i alhora «conservar la silueta de la torre, el portal i part de la muralla, en planta, al mateix nivell del paviment del carrer mitjançant una diferenciació dels materials que s'emprin». El regidor Dalmau se'n lamentà, però hi va votar a favor.

Quan en el ple del 7 d'octubre de 1936 el regidor Dalmau, que havia fet aprovar la renovació del Patronat de Cantines escolars, la gratuïtat de la inscripció a l'Escola de Preparació Professional i Belles Arts i l'ampliació de la casa de colònies escolars de Sant Antoni de Mar, va preguntar per la continuació de les obres del passeig Arqueològic, l'alcalde respongué amb voluntat de situar el tema en el context més general. Camps i Arboix digué: «encara no s'ha resolt si s'han de reprendre les susdites obres, ja que l'Ajuntament actual porta a cap la realització d'obres que estan canviant la fesomia de la ciutat i que no permeten distreure obrers per a l'execució d'obres que no són tan importants. Estima el senyor alcalde la millora que representaria la continuació dels treballs que interessa el Sr. Dalmau i promet que dintre d'un termini breu serà determinat el que cal fer en el passeig Arqueològic en projecte».

Abans de concloure el mandat de l'etapa Camps i Arboix l'Ajuntament va acordar (C. de Govern del 9.10.1936) el següent: «Aprovar provisionalment el projecte de creació de l'Escola Professional Proletària a tenor dels suggeriments formulades en l'avantprojecte format pel professor Miquel Santaló i Parvorell. L'aprovació definitiva de l'esmentat projecte serà sotmesa al Ple municipal». Una setmana més tard, a proposta de l'alcalde (C. de Govern del 16.10.1936) s'acordà encarregar a l'arquitecte municipal i «sota les normes de la tècnica moderna l'estudi d'un projecte de parc infantil en el tros comprès entre el carrer del Carme i el riu Onyar just on es construeix en l'actualitat el mur de defensa contra aquest darrer». En aquesta mateixa sessió es va acordar aprovar la Memòria de dos mesos i mig d'actuació

municipal i fer-ne una edició d'entre 2.000 i 3.000 exemplars que s'havien de posar a disposició de l'alcaldia.⁵⁰⁹

Finalment, però, en el terreny simbòlic, uns dies abans a la sessió de la Comissió de Govern del dia 2 d'octubre «s'acorda declarar dia festiu el 6 d'octubre senyalant la diada que s'apropa per a celebrar l'acte d'homenatge al mestre Dídac Tarradell, descobrint la placa repujada que donarà el seu nom a l'aula del Grup "Joan Bruguera" on ensenyà». A la mateixa sessió i en resposta a una demanda del POUM s'acordà dedicar un carrer a Joaquim Maurin «en homenatge a la memòria del malaguanyat paladí de les causes llibertàries». També s'hi acordà canviar el nom del carrer Ntra. Sra. de Loreto pel de Francesc Ferrer i Guàrdia.⁵¹⁰ I per altra banda (C. de Govern del 9.10.1936) es considerà una proposta de l'arquitecte municipal que no acabaria prosperant: a la vista de l'escrit de l'arquitecte municipal en el sentit d'instal·lar a l'excapella del cementiri la tomba dels Màrtirs de la Llibertat i panteó de Ferràndiz i Bellés.

4. La institucionalització de la revolució i la ruptura de classe

En el ple del dia 1 d'agost de 1936 i en el moment de prendre possessió de l'alcaldia Joaquim de Camps i Arboix ja havia volgut deixar establerts alguns principis: la legitimitat emparada «d'una democràcia autèntica emanada de poder legítim i recolzada pel Comitè Executiu Antifeixista» i el compromís amb un programa de govern que encarés «tres problemes fonamentals de caire revolucionari, transformador de la ciutat... atur, escoles i vivendes sanes». Ho reblava amb una màxima molt potent: «ni un sol obrer sense feina, ni un sol infant sense escola, i vivendes sanes». Però des d'aquell mateix dia ja quedaven apuntats els diferents posicionaments: Llorenç Busquets, d'ERC, deia que hi anaven per posar fi a la vella política i amb esperit netament revolucionari; Lluís Franquesa, d'Acció Catalana Republicana, expressava la seva «lleialtat catalanista i republicana»; Joan Bonet, del Par-

509 No he trobat, de moment, cap rastre d'aquesta memòria.

510 AMGi. Reg 005156. Actes de la Junta de Govern (1936-1938). Sessió del 2 d'octubre de 1936.

tit Republicà d'Esquerra, «es condol que no hi hagi representada la fracció obrera», i Pere Vila apel·lava a una «revolució constructiva».

Totes aquestes qüestions van aflorar en el ple de 21 d'octubre de 1936 que es va obrir presidit per un jutge, el «camarada Carbó». Contra el decret de 9 d'octubre de 1936 de la Generalitat el dia 19 el Comitè Antifeixista de Girona havia acordat que a l'Ajuntament de Girona hi havia d'haver 14 representants de la CNT, 9 d'ERC, 6 del POUM, 3 del PSUC i 1 del Partit Sindicalista. Sense el PSUC i sense ERC, que van decidir no prendre possessió, el ple l'acabà presidint Carlos Gómez. Com a camarada de més edat, suspengué durant cinc minuts la sessió per tal de consensuar l'alcalde, i quan es reprengué fou elegit Expedit Duran, de la CNT, que digué que no pensava fer discursos, que hi havia d'haver un canvi de protocol en un nou clima amb un «caràcter netament revolucionari». Proposava la creació d'una ponència per redactar una carta municipal orgànica i acabava dient: «La Presidència diu que s'ha de prescindir de tot el d'ahir i malgrat que aquest nou Consell municipal ha d'estatjar-se en aquest vell caseró que ha aixoplugat el règim caigut, es transformarà radicalment la vida local per donar pas al règim de llibertat social instaurat des del 19 de juliol passat, satisfent les ànsies del proletariat, al qual demana tota l'assistència i tot l'ajut per arribar a bastir definitivament el somniat edifici llibertari» (Expedit Duran, al Ple del 21 d'octubre de 1936 després d'assumir la presidència del Consell Municipal).

Una setmana més tard, en un intent de desencallar el bloqueig, el comissari delegat negocià una altra composició, ara amb 14 regidors de la CNT, 10 d'ERC, 6 del POUM, 6 del PSUC, 2 del Partit Sindicalista i 2 del Partit d'Esquerra Republicana. En aquest Ple prengueren possessió els regidors del PSUC, i s'acordà «no reunir-se d'una manera periòdica, sinó solament quan ho resolgui el Comitè Permanent o bé ho demanin dues comissions o la tercera part dels regidors». En aquest Ple el representant dels sis regidors del PSUC afirmà que aquest partit «ha vingut al Consell Municipal, òrgan suprem de la ciutat, amb el decidit propòsit de forjar una obra revolucionària que respongui als ideals que a tots uneixen, deixant de banda les petites qüestions que divergeixen i que en aquestes hores gràvides, febroses d'entusiasme afeblirien l'esforç del Front Popular per acon-

seguir la gran victòria total i definitiva que ha d'abatre per sempre més a l'enemic» (Manuel Roset Sala en nom del PSUC al Ple de 28 d'octubre de 1936, després d'haver-se recompost l'estructura del Consell).

Els fets de Roses precipitarien en el Ple de l'11 de desembre de 1936 el retorn dels regidors d'ERC al consistori. Amb aquest motiu Josep M. Dalmau Casademont aprofità la seva intervenció per demanar la retirada del decret de municipalització de l'habitatge que s'havia aprovat el 24.11.1936 i plantejà la necessitat de formular un pressupost per a una bona administració. Les discrepàncies estaven servides i les reaccions dels altres grups no deixaven marge per al dubte. Primer el POUM, després el PSUC i finalment l'alcalde Expedit Duran trencaven les amarres amb el passat de la democràcia burgesa. Joan Quer, en nom del POUM, digué que «No vol entrar en el fons de la peroració del company Dalmau, però vol deixar ben establert que la municipalització és un principi econòmic, doctrinal i polític de la revolució i concreta dient que destruir l'economia capitalista és fer obra revolucionària, ja que el propietari com a element social no els mereix cap respecte. El 19 de juliol darrer s'enfonsà el règim capitalista i va néixer el règim al qual hem de donar vida».

Manuel Roset del PSUC, potser un punt més conciliador, recordà que la municipalització és el nucli dur del pacte amb la CNT i que si en alguna cosa ha fallat potser caldria retirar l'article adicional tercer. L'alcalde insistí que «...s'han de trencar els lligams amb el passat, que qualifica d'organització social atrabiliària que ha de desaparèixer totalment». Més endavant, Expedit Duran deia: «Fa sobresortir la lleialtat i sinceritat amb què obraren abans en el Comitè Executiu Antifeixista i avui a l'Ajuntament i deixa ben establert que pel bé de la revolució s'ha de reconèixer la constitució d'aquest municipi a menys que s'ensorrin els estels, ja que la llavor i l'hora de la sembra és ara, de cap de les maneres es deixaran arrabassar el que han aconseguit amb tant d'esforç».

Sense massa temps per a la governació concreta les coses s'havien posat en un punt d'ebullició que esclataria en els primers mesos de 1937.

Podem consignar, però, que des de l'octubre de 1936 fins al maig de 1937, en la dinàmica de plens i comissions de govern s'havien anat alternant les decisions concretes en comissió i les voluntats generals en els plens

esmentats sempre dels precis i preguntes dels regidors que s'escapaven de la lògica administrativa dels acords. Així (C. de Govern del 10.II.1936) «s'adopta l'acord en principi de procedir en aquesta ciutat a la municipalització de la vivenda» que s'aprovaria després d'una anàlisi article per article (C. de Govern del 24.II.1936).

És simptomàtic el que s'acordà el 20 de novembre de 1936 (C. de Govern): d'una banda es van «crear patrulles de vigilància local de control al servei de la conselleria de defensa», amb un cap i 14 components de la patrulla i una retribució de 80 pessetes setmanals, i de l'altra es va «establir una oficina de censura de correspondència local», amb la creació de plantilla i les seves corresponents retribucions.

En el camp de la cultura es va acordar eixamplar els patis de les escoles Bruguera i Eiximenis (C. de Govern del 8.I.1937); en resposta a la demanda de la comissió de patrimoni artístic i arqueològic (C. de Govern del 17.3.1937) s'acordà «interessar el conseller de treball i obres municipals disposi la represa de les obres del passeig Arqueològic i terrenys compresos entre el Museu de Galligants i la capella de Sant Nicolau»; també s'acordà proporcionar el subministrament elèctric dels Museus del Poble, restaurar el cos de guàrdia de la muralla, suprimir el cos afegit de l'església romànica de Santa Llúcia (C. de Govern del 26.3.1937) i «enderrocar la casa de la placeta de Sant Feliu, 4, a l'objecte de donar major visualitat i realçar el valor arquitectònic de l'església gòtica de Sant Feliu» (C. de Govern del 16.4.1937). Finalment, dos acords molt singulars: «El Conseller de Cultura proposa sien aprofitades per a pavimentar el pis de la catedral buidat per la desaparició del que litúrgicament es coneixia amb el nom de *chor*, les lloses amb inscripcions procedents de les exbernardes» (C. de Govern del 27.4.1937) i (C. de Govern del 30.4.1937). «Es concedeix autorització al conseller de Cultura perquè amb les degudes garanties trameti a l'Exposició que es celebrarà a París al juliol proper 4 exemplars de diaris gironins publicats en el segle passat». Ara sabem que no pas tots els acords es van traduir en la seva immediata execució, de manera que els enderrocs esmentats quedarien per a temps millors i passades unes quantes dècades no s'executarà mai.

En un sentit més simbòlic o ideològic s'acordava depurar de símbols monàrquics de l'escut de l'escola Joan Bruguera, que ara, segons els llibres

d'actes, es deia Dídac Tarradell i s'ordenava (C. de Govern del 12.1.1937) «la pràctica de registres en les clíniques mèdiques d'aquesta ciutat per tal de comprovar si en les mateixes s'hi exerceixen pràctiques religioses, disposant en cas afirmatiu, les mesures coercitives més convenients».

En el Ple del 25 de febrer s'acordava adquirir el ciment pòrtland necessari per a l'empedrat i la vorada de la carretera de Madrid a França per la Jonquera, que la Generalitat havia adjudicat a l'Ajuntament. Josep M. Dalmau deia que «interessa sia respectat el projecte antic de convertir en Museu les esglésies de Sant Nicolau i Sant Pere de Galligants formant un conjunt tal com ho tenia projectat la Comissaria de la Generalitat». Els plens del 31 de març i del 29 d'abril van tenir una càrrega eminentment cultural. En el primer s'acordava crear ensenyaments de piano i solfeig a la Secció de Música de l'Escola Municipal de Belles Arts (ratificació d'acord de la C. de Govern del 5.3.1937); crear la secció de repujat, esmaltat i brogit a la mateixa escola, pels quals es nomenaria Narcís Carmaniu Carbó en el Ple del dia 29 d'abril; es creaven els estudis de comerç (ratificació de C. de Govern del 2.3.1937), i s'acordava la creació de guarderies en els grups escolars de la ciutat i la represa de les obres de la Casa del Nen.

5. El doctrinarisme ideològic i la revolució frustrada.

El trencament de la unitat antifeixista

La crisi del model revolucionari s'anava concretant en la polarització entre les posicions dels consellers d'ERC, d'una banda, i els de la CNT i el POUM, de l'altra, que aplicaven de forma elemental els principis de la revolució marxista.

Les tensions a dins el consell municipal giraven sovint al voltant dels temes de l'atur, la creació d'ocupació, la municipalització de la propietat del sòl i de l'habitatge, i la retribució dels obrers dels serveis col·lectivitzats en uns casos i municipalitzats en d'altres. Però en els plens de l'Ajuntament el debat aniria adquirint amb el pas del temps una forta càrrega ideològica i portava a un enfrontament cada vegada més dur i més radicalitzat.

Un moment culminant es viuria l'11 de febrer de 1937, arran de la substitució dels representants del POUM per uns de nous. Primer, el POUM

insistia ara que calia ajustar la composició del Ple definitivament al decret de 9 d'octubre de 1936 i que en un moment «en què el procés revolucionari està en un perillós declivi» cal donar prioritat a la feina al partit i al sindicat, alhora que és necessari que «la composició del Consell Municipal s'ajusti a la legalitat jurídica, no pas revolucionària». Joan Quer seguí després apuntant alguna de les qüestions que serien centrals en els fets de Maig: «El company Quer, concedida que li és la paraula, manifesta que, abans d'acomodar-se dels seus companys de consistori, ha de declarar com a conseller dimissionari i com a representant del POUM l'error que es va cometre en dissoldre els Comitès Antifeixistes que naixeren al calor de la Revolució, puix en ells s'hi trobava amb justesa la proporció que socialment correspon a les representacions que formen part del front antifeixista».

I Quer seguí amb el seu al·legat: «Una qüestió de vital importància i que cal ventilar-la seguidament, la constitueix la campanya de difamació seguida contra el POUM per determinat partit o sindical que titlla a la puresa i integritat marxista del partit amb expressions inqualificables tals com les d'agents de Hitler i de la Gestapo, contrarevolucionària i d'altres que no hi ha necessitat d'enumerar. Hauríem de remuntar-nos, exposa, més enllà del convenient però cal deixar ben establert que amb aquestes qualificacions és impossible que el POUM amb dignitat i amb honradesa presti col·laboració al Consell Municipal Antifeixista de Girona, sense que prèviament els seus companys determinin el concepte que els mereix la posició i la conducta observada en tots els moments de l'existència del partit que representa» (Sessió del Ple del dia 11 de febrer de 1937). Roset, en nom del PSUC, exposà les tensions del moment i el posicionament del seu partit en el sentit que «la qüestió està reduïda a l'oportunitat en aplicar les màximes marxistes, quan el més primordial i peremptori és guanyar la guerra contra el feixisme». I seguia dient que vol fer constar que la «tàctica és divergent, més no els principis». Busquets, en nom d'ERC, es mostrà al marge de la polèmica entre el POUM i el PSUC «i reconeix i declara que tots dos són autènticament antifeixistes. Res tenen a dir dels companys del POUM, ni ara ni abans, puix la seva conducta ha estat sempre neta i definida». Finalment Duran, que parlà en nom de la CNT, afirmà que és «una insensatesa i no ho creu ningú, ni els que ho escriuen, que el POUM

serveixi el feixisme; solament la passió partidista i la ceguesa poden donar lloc a aquestes situacions que plantegen partits tots dos autènticament i netament marxistes». Recompost el Ple amb les previsions del decret de 9 d'octubre de 1936 Expedit Duran va ser reelegit alcalde.

Més endavant el punt àlgid cal situar-lo al mes de maig de 1937. Els fets de Maig a Barcelona i les seves seqüeles a Girona van significar una seriosa reconducció de la correlació de forces amb predomini més estable d'ERC i un pes creixent del PSUC en detriment de la CNT i el POUM.

A Girona, a la comissió permanent del 25 de maig de 1937, Josep M. Dalmau Casademont va presentar en nom d'ERC una declaració que era una moció de censura en tota la regla i l'anunci de la sortida d'ERC de la Comissió amb l'ànim de provocar una crisi municipal i de donar peu a una nova correlació de forces i a un nou alcalde de la ciutat, per les implicacions de l'alcalde i dos regidors en els fets. Josep Clara ha publicat el contingut de la proposta de Dalmau amb un apartat que comportava «retirar la confiança al president del Consell i als consellers regidors d'obres i de finances, per la seva participació personal en els fets de referència»,⁵¹¹ proposta a la qual s'adherí el PSUC.

El tema es ventilà en el Ple del 27 de maig de 1937. ERC i PSUC defensaren una nova composició de l'Ajuntament i Duran replicà amb contundència, dient que «la democràcia burgesa no actua amb lleialtat des del començament de la revolució, posant entrebancs a tot el que sigui autènticament proletari o tingui aquell sabor». El debat fou llarg, durà més de dues hores, Guiral entrava i sortia de la sala de plens, els consellers del PSUC s'arregleraren amb els d'ERC però defensaren l'acció diplomàtica del Govern i el suport d'una determinada potència estrangera. S'acabà amb una votació nominal per ratificar els acords del Consell Permanent de 25 de maig, quan es va determinar la seva total dimissió. La proposta d'ERC guanyà per 14 a 8 i Duran anuncià que atès que el Comitè Permanent estava totalment dimitit calia l'elecció de nous càrrecs. Portas i Roset proposaren l'elecció d'un alcalde interí amb el resultat de 14 vots a favor de Llorenç

511 CLARA RESPLANDIS, J. «Tres dates clau de la Guerra Civil a Girona». A: *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*, Conferències a l'Arxiu Municipal, 1. Girona: Ajuntament, 2006, p. 123-140, (la declaració és a les p. 130-131).

Busquets i Ventura, que tornava a l'alcaldia com el 20 de juliol de 1936, i 11 a favor d'Expedit Duran.

Aquest es comprometé a seguir lluitant a favor de la causa antifeixista, donà possessió a Busquets i «diu que no sent cap amargura en abandonar un càrrec de tanta responsabilitat com ho és l'alcaldia-presidència de la ciutat, ja que la destitució és artificialment inspirada».

Un nou Ple el 4 de juny permeté l'entrada com a regidor de Pere Cerezo i de nous regidors en nom del POUM i la continuació del debat i dels retrets, fins al punt que tot quedà en suspens fins al ple del 8 de juny, quan ERC proposà un nou programa de govern a base de molts equilibris i fonamentat en el sanejament financer i el manteniment crític de la municipalització de l'habitatge. En aquest context es produí una primera votació en la qual es votà Pere Cerezo com a candidat a alcalde amb 8 vots i 12 vots en blanc; tot i que Cerezo esdevingué alcalde interí, li caldrien encara dues votacions més en els plens del 14 (8 vots a favor i 8 vots en blanc) i del 15 de juny de 1937 (8 vots a favor i 10 vots en blanc) per ser, en aquesta darrera data, proclamat definitivament alcalde.

La suspensió de *L'Espurna* el 6 de juny de 1937 i la detenció de nombrosos militants a la trobada que el POUM feia a la platja de Pals el dia 1 d'agost de 1937 marcaren un punt d'inflexió definitiu que inicià gradualment el camí cap a la clandestinitat encara en plena Guerra Civil, si bé l'eliminació del POUM de l'Ajuntament no es va materialitzar a Girona fins al Ple ordinari del 29 d'octubre, com veurem.⁵¹²

A la sessió ordinària mensual de 27 d'agost de 1937 la CNT substituï Joaquim Massa i Jaume Verdaguer per Dimas Bussot i Lluís Trias, i per part del POUM es decidí la substitució de Miquel Gayolà, Joan Quer i Antoni Pairó per Andreu Oriol, Ramon Laberni i Angel Garriga, «a causa del perllongat empresonament».

El conjunt de trasbalsos desencadenats pels fets de Maig culminaren en la sessió ordinària del Ple del 29 d'octubre de 1937, en què «la Presidència explica al consistori que ha estat publicat un Decret del Govern de

512 ADROHER I PASCUAL, A. «Records de joventut: La República i la Guerra Civil». A: *La Guerra Civil a les comarques gironines (1936-1939)*. Girona: Quaderns del Cercle, 2, 1986, p. 5-22 (especialment p. 21 i 22).

la Generalitat per virtut del qual s'exclou del consistori la representació del POUM, expressa la Presidència el sentiment de la Corporació per aquesta decisió que priva Girona de la col·laboració intel·ligent i lleial de tan dignes representants, celebrarà que els ciutadans que sortiran ara del consistori ho facin amb la saludable satisfacció d'haver-se vist sempre correspostos atentament per la Presidència que aspira amb senyalat fervor al bé comú i la màxima cordialitat entre les forces antifeixistes».

Cerezo plantejà la moció de confiança en aquest context i per a la constitució del nou ajuntament. Els representants dels partits lamentaren unànimement la separació del POUM.

Finalment intervingué Andreu Oriol en nom i representació del POUM: «agraeix les manifestacions de simpatia de què ha estat objecte la seva organització que si bé ha intervingut en les tasques municipals com a partit obrer, deu aquest honor a la participació íntegra dels seus elements en les jornades que glorificaren el 19 de juliol de 1936 i successives; l'exclusió del POUM, diu, és el símptoma que estan en retrocés les reivindicacions de la classe treballadora, car el POUM és un partit lleial, netament obrer que proclama a tots els vents que continuarà a dins i a fora de les organitzacions públiques amb la llavor sembrada sota el signe traçat en les jornades immortals que ha viscut el nostre país. Llegeix les següents conclusions:

»Al Consell Municipal de Girona

Amb motiu del darrer decret sobre la nova constitució dels Ajuntaments, en virtut del qual el Partit Obrer d'Unificació Marxista en queda exclòs, els seus representants en aquest municipi manifesten:

1. El POUM afirma que la política del Front Popular, tal com ja havíem prèviament denunciat, motivà l'aixecament militar del 19 de juliol. Tan sols la classe treballadora lluitant al carrer pogué evitar el triomf del feixisme al nostre país.
2. En Desembre de 1936 s'inicià l'ofensiva de la contrarevolució entre els partits i organitzacions que encarnaven l'esperit del 19 de juliol i mantenien la consigna bàsica de guerra i revolució.
3. Per les circumstàncies d'ésser un partit minoritari i la de mantenir ben desplegada la bandera del marxisme, el POUM va ésser el blanc preferit i encara avui és objecte de la persecu-

ció més violenta que registra la història del moviment social d'arreu del món. La indiferència de forces proletàries afins que han preferit callar ha fet possible que el POUM hagi estat eliminat dels llocs de responsabilitat.

4. Malgrat la persecució del POUM i de la classe treballadora en general, la política seguida a l'imperatiu d'un partit no ha aconseguit decantar a favor d'Espanya el fall de les potències dites democràtiques, com s'intentava fer creure, ni la lluita en l'aspecte militar ens ha estat favorable.
5. Només la classe treballadora constituint el Front Obrer Revolucionari pot impulsar la moral a la rereguarda i als combatents per tal de traduir les derrotes en victòries i aixafar definitivament el feixisme.
6. L'obra de la contrarevolució i la persecució del POUM han tingut com a corollari la separació del noble partit dels Ajuntaments.

Però malgrat tot afirmen que som antifeixistes i que seguirem lluitant pel triomf de la guerra i per la implantació d'un règim socialista. Nascuts al carrer tornem al carrer i des de allà seguirem fidels als interessos de la classe treballadora».

Un cop acabada la sessió ordinària es va reunir el Ple en convocatòria extraordinària (29 d'octubre de 1937) i es va constituir amb l'adaptació a la normativa de la Generalitat, la modificació de la representació del PSUC (Ll. Morillo, Garriga, Budó, Cardús, Cervera, Angelina Compte, Sacristà, Cabruja i Llapart) i la incorporació de tres representants d'Acció Catalana Republicana (Eric Mitjà, Joan Arnay i Josep Planas Mundet) i tres representants de la Unió de Rabassaires (Joan Vilà, Joan Perpinyà i Miquel Figarola), aquests darrers amb l'explícita oposició del PSUC, que els negava tota representativitat. Des d'aquesta mateixa sessió i fins al final de la guerra a Catalunya les sessions del Ple de l'Ajuntament van escenificar un permanent estira-i-arrotonsa entre ERC i el PSUC amb una actitud dels regidors comunistes que forçava sempre la legalitat interpretada d'acord en cada moment a les seves conveniències.

6. De l'urbanisme i la cultura a la subsistència

Amb tot no podem pas dir que la ciutat visqués només de cara a la guerra. Els esforços per desplegar idees i programes es van fer més evidents en l'etapa de major estabilitat governamental iniciada el 15 de juny de 1937. Només que l'estricta quotidianitat es veia trencada de forma creixent per les dificultats pròpies dels efectes de la guerra a la ciutat: carestia i allau de refugiats se sumaven per situar al primer pla de l'agenda política la política de proveïments i la d'atenció a les necessitats més peremptòries.

6.1 Els esforços per mantenir la normalitat: cultura i urbanisme

En alguns aspectes sense solució de continuïtat amb l'etapa anterior i en d'altres amb un accent nou, l'Ajuntament presidit per Pere Cerezo mantenia oberta l'agenda de la quotidianitat i de la modernització de la ciutat. Així, en l'àmbit de la cultura i l'educació es va aprovar la continuació de les obres en els grups escolars Bakunin (exconvent de l'Ave Maria a la plaça de la Catedral), Giner de los Ríos (Maristes del carrer Claveria) i a l'Escola de Belles Arts, situada a les antigues Escolàpies, (C. de Govern del 18.6.1937); a la mateixa sessió es va aprovar —tot i que ara sabem que no es va executar mai— «enderrocar l'edificació coneguda amb el nom de Torre d'en Franquet». Una setmana més tard (C. de Govern del 25.6.1937) es donà compte de l'acceptació per part de la Generalitat de la Biblioteca Municipal per convertir-la en una de les Biblioteques Populars de la xarxa de la Generalitat. El regidor de Cultura va presentar també en aquesta sessió una proposta d'agraïment a les autoritats militars pel ràpid desallotjament que acabaven de fer de la Casa Agullana, en aquells temps coneguda com a Palau del Vescomtat. Cal subratllar molt especialment l'aprovació del projecte d'Escola de Formació Professional que el conseller de Cultura havia formulat amb data de 14-4-1937.

Convé recordar que sobre aquest projecte hi havia un precedent de 1936 (C. de Govern del 9.10.1936), en època de l'alcalde Camps i Arboix i amb una proposta de Miquel Santaló amb el nom d'Escola de Preparació Professional Proletària, i que amb posterioritat l'Ajuntament va prendre un acord (C. de Govern del 16.9.1937) «encarregant a l'arquitecte municipal,

ciutadà Ricard Giralt Casadesús, la formació del projecte d'obres d'edificació de l'Escola de Preparació Professional, en el terreny comprès en el perímetre que formen l'avinguda d'Álvarez de Castro, Jaume I, Joan Maragall i façana posterior de les cases de la ronda del Dr. Robert». Aquest acord es complementaria amb un altre (C. de Govern del 23.9.1937), només una setmana més tard, però ara ja parlant d'Escola del Treball, «encarregant a l'arquitecte municipal l'estudi del projecte de reforma del Pla d'Eixample...». Com en algun altre cas, la idea d'un edifici nou als terrenys de l'antic baluard de Santa Clara no prosperaria, i en dates més avançades hi hauria un darrer intent de situar provisionalment l'Escola del Treball en els baixos de l'Institut del carrer de la Força. De fet, en el Ple del 28 d'octubre de 1938, ja molt a prop del final de la guerra a Girona, el cap de la minoria de la CNT plantejà «l'estudi immediat del projecte d'Escola de Treball que necessita Girona» i l'alcalde —en aquest cas Llorenç Busquets, en funcions, per absència de Pere Cerezo— li respongué que ja hi havia diversos acords municipals de creació de l'Escola de Formació Professional.

Per una altra banda, cap a finals de 1937 (C. de Govern del 4.II.1937) s'acusava la recepció d'una subvenció de 50.000 pessetes «en concepte de participació a la realització del projecte de convertir l'Escola Municipal de Belles Arts en Escola de Formació Professional Politècnica adaptada als plans d'ensenyaments tècnics», en un altre projecte que subratllava l'ambició de les propostes educatives de l'Ajuntament de Girona.

Però el projecte més emblemàtic, el que assenyalava un camí de modernitat i d'excel·lència, el que volia fer encara un pas més en la direcció que havia representat la inauguració l'any 1933 de l'escola Ignasi Iglésies, a Montjuïc, era el projecte de la nova escola Prat de la Riba «per a 12 graus i serveis auxiliars adients» que es volia situar a les Pedreres. Aquest projecte va ser encarregat a l'arquitecte municipal (C. de Govern del 9.9.1937), i s'aprovaria (C. de Govern del 2.12.1937) amb un pressupost d'1.496.404,45 pessetes i amb aportació de les expropiacions que calguessin a la zona del carrer del Carme, del carrer de Vista Alegre i del carrer Ferràndiz i Bellés. Des d'aquest moment fins a la festa de col·locació de la primera pedra (24-7-1938), a la qual assistiren, juntament a l'alcalde de la ciutat, el president de la Generalitat i el conseller de Cultura, un conjunt d'acords diversos de

compra de material indicaven fins a quin punt les presses emmarcaven la realització d'un projecte tan emblemàtic. Així, abans fins i tot de l'aprovació del pressupost de l'obra, es va comprar fusta del nord a Marsella per a la construcció de l'escola (C. de Govern del 21.10.1937), així com, molt abans de la primera pedra, s'havia adquirit també a Marsella una partida de taulers i a la casa Mateu de Barcelona un conjunt de bigues amb destí a les mateixes obres (C. de Govern del 16.12.1937).

Més enllà d'aquests grans projectes, abans i després del moment culminant de la primera pedra, els acords en matèria educativa i cultural es van dedicar a la proposta d'ampliar el pati de l'escola Joaquim Maurín (exdominiques del carrer del Nord) (C. de Govern del 9.9.1937) i el de l'escola del Pont Major (C. de Govern del 25.8.1938).

Però des de mitjans de l'any 1938 la peremptorietat de les coses anava arraconant els temes de la quotidianitat ordinària pels de l'emergència, dominats per la rebuda dels refugiats i els proveïments, com veurem més endavant.

En el camp de l'urbanisme ja hem vist que determinats aspectes de la política cultural estaven íntimament lligats als criteris del nou planejament urbanístic, però també mantenien la seva vigència els que podríem anomenar projectes urbans. Així (C. de Govern del 18.6.1937) es notificà una subvenció de la Conselleria de Treball de 350.000 pessetes per a la construcció del col·lector del marge esquerra del riu Onyar i les obres de defensa del Ter. Així mateix, a la mateixa sessió, i per continuar la política de pavimentació de carrers, s'acordà l'adquisició de 300.000 llambordes entre els sindicats d'Anglès i Castellfollit que, al preu de 45 pessetes cada 100 costaren un total de 135.000 pessetes. Més endavant (C. de Govern del 30.12.1937) es va acordar substituir l'empedrat de la plaça de la República i el carrer dels Ciutadans per llosetes d'asfalt i quars com les que s'havien emprat al carrer del Progrés i aplicar les llambordes substituïdes en la pavimentació de la carretera de les Planes, el gual de la central de Pedret i el carrer de la Rutlla. En el mateix sentit, i ja cap a finals de 1938 (C. de Govern del 20.10.1938) es va acordar destinar 76.000 llambordes procedents de les obres de la carretera de Madrid a França per la Jonquera (quilòmetres 723,120 a 734,035) a la pavimentació del carrer de Lorenzana.

Congruent amb la subvenció que s'havia rebut de la Generalitat es va aprovar (C. de Govern del 2.7.1937) el projecte d'obres de defensa de la Devesa, la central elèctrica, els carrers de Pedret (227.582,31 pessetes) i la xarxa de col·lectors del marge esquerre de l'Onyar (596.822,10 pessetes).

La municipalització del sòl i les polítiques de lluita contra l'atur des de l'àmbit del sector col·lectivitzat de la construcció van propiciar alguns projectes d'habitatges: una vivenda al carrer de Pau Casals després de l'enderroc del molí de Pau Pérez, habitatges de planta i pis al carrer de la Rutlla, edificis de planta i pis al carrer Ramon Turró «en el solar que era de Josep Escatllar i ara és municipal pel dret de municipalització (C. de Govern del 2.7.1937), aprovació de la memòria i plànols relatius a la construcció de deu casetes al carrer de la Rutlla i Travessera de la Creu (C. de Govern del 20.8.1937), i aprovació dels projectes d'habitatges al carrer Ginesta amb rambla de Pi i Margall, a la Travessera de la Creu i al carrer Francesc Rogés (C. de Govern del 9.9.1937)». No podem tampoc oblidar un fet singular: les actes de la Comissió de Govern i també les dels plens s'omplen sovint d'acords llarguíssims «aprovant definitivament (en el cas del Ple) els expedients de concessió de pensió i usdefruit de vivenda als expropiataris de la propietat immobiliària municipalitzada...» (a tall d'exemple posem l'acord de Ple de 27 d'agost de 1937). La casuística que es desprèn de la interpretació del Decret de municipalització i de les excepcions i exempcions que sobre la marxa s'anaven conduint va convertir l'administració de la propietat municipalitzada, i les reparacions que s'hi havien de fer per part del ram de la construcció, en un embolic complicadíssim de molt feixuga gestió.

També hi va haver operacions d'obertura de carrers per unir el carrer de la Rutlla i la carretera de Barcelona a través del carrer de la Salle (C. de Govern del 20.8.1937) i un carrer entre el carrer Álvarez de Castro i la Ronda del Dr. Robert (C. de Govern del 9.9.1937), previ enderrocament de l'edifici propietat de Joaquim Alcalde, que ho impedia.

Vinculat a la idea que venia de lluny de convertir la muntanya de Montjuïc en un parc-jardí s'acordà aprovar el projecte de portada d'aigües a Montjuïc (C. de Govern del 2.9.1937), i finalment tampoc es descartaven iniciatives vinculades amb l'estètica urbana o la formació per la natura. Així, s'acordà (C. de Govern del 9.9.1937) «conservar en el riu Onyar el cultiu

de faixes de verd adjacents amb els murs de les rambles Verdaguer i Pi i Margall, estenent el cultiu d'aquestes faixes al llarg del mur en la part de la Biblioteca Municipal i el mur de la Rambla Pi i Margall», mentre que tampoc es descuidava la jardineria dels grups escolars. Per aquest motiu es prengué un acord (C. de Govern del 4.II.1937) «Sobre l'adquisició de 50 til·lers, enfiladisses i esqueixos de gerani al jardiner Palahí de Guíxols de Mar amb la finalitat de proveir d'arbrat diversos patis de grups escolars».

6.2. La política de proveïments i la solidaritat internacional

En la Comissió de Govern del 9 de juliol de 1937 s'acordà sol·licitar al conseller de proveïments de la Generalitat l'autorització per a l'adquisició «de tota mena de gèneres comestibles i combustibles», fos quina fos la quantitat, i especialment les més imprescindibles per a la subsistència com «sucre, oli, arròs, lleties, mongetes, cigrons, llet condensada, cafè, cacau, bacallà, etc.», però aquesta sol·licitud tan àmplia va ser denegada, i així se'n va informar a la Comissió de Govern en la sessió del 23.7.1937. Mentre el Govern de la Generalitat havia anat decretant normativa en aquesta matèria (DOGC, 190 de 9.7.1937) es va comunicar a la Comissió de Govern de 16-7-1937 i (DOGC, 215 de 3.8.1937) el decret «pel qual són fixats els preus de venda a Catalunya del blat, de la farina panificable, del pa i de les despulles procedents de la molta del blat» (Assabentat a la Comissió de Govern de 6 d'agost de 1937). Uns dies més tard (C. de Govern del 13.8.1937) es feu un ampli debat sobre la qüestió de l'escassetat de queviures i s'acordà fer tota mena de gestions per tal de garantir els proveïments. La C. de Govern (30.9.1937) donà l'assabentat d'un decret de la Generalitat (DOGC, 272, 29 de setembre) pel qual es creaven les Juntes Regionals de Proveïments i es dissolien les delegacions comarcals i altres organismes que funcionaven en aquell moment. L'Ajuntament de Girona acordà nomenar el regidor Llorenç Busquets Ventura per formar part de la Junta Regional que s'havia de constituir a Girona.

L'increment sistemàtic de l'arribada de refugiats (uns 2.490 en el còmput final dels 2.405 assignats)⁵¹³ complicava les qüestions de subministra-

513 MAYMÍ RICH, J.; ROS NICOLAU, J., i TURRÓ VENTURA, X. *Els refugiats de la Guerra Civil a les comarques del Gironès i el Pla de l'Estany (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. L'apartat sobre Girona és a les pàgines 153-178.

ment bàsic de queviures i es plantejà una organització de quatre refugis per acollir la població desplaçada: Refugi núm. 1, Col·legi Sagrada Família; Refugi núm. 2, Exconvent de les Butinyanes, a la plaça dels Lledoners; Refugi núm. 3, Excarmelites, ara Pro-infància obrera, a la carretera de Barcelona, i Refugi núm. 4 a l'exconvent de les Caputxines a la Pujada del Rei Martí, després d'una etapa a les Vetlladores.⁵¹⁴ Justament per aquest motiu (C. de Govern del 18 de novembre de 1937) s'acceptà la relació de queviures lliurats pel cap del Dipòsit de proveïments al conseller regidor de Governació per atendre el Refugi núm. 2.

Finalment, la Direcció General de Proveïments autoritzà l'Ajuntament de Girona a l'adquisició de 100 vagons de blat sempre que fossin comprats fora de Catalunya i en els territoris lleials a la República, que es concretà amb un acord (C. de Govern del 16.12.1937) per adquirir els 100 vagons de blat a l'Aragó. Però Girona (C. de Govern del 6.1.1938) se sentia maltractada en el proveïment de blat pel fet de ser considerada una zona productora, quan la ciutat no tenia activitat agrícola evident.

La situació es devia anar agreujant i en la mateixa mesura començaven a proliferar els gestos de generositat i solidaritat, com el de Narcís Cornellà, amb un «abundant donatiu de torrons» destinat a les cantines escolars (C. de Govern del 20.1.1938) o el de les tropes de guarnició a la ciutat que van decidir donar el pa d'un dia en benefici dels infants de la ciutat (C. de Govern del 3.2.1938).

Pocs dies més tard (C. de Govern del 3.3.1938) l'Ajuntament agraïa al «Comité español del Fondo de solidaridad internacional» el donatiu de 2.000 kg d'arròs, de 500 kg de lleties i de 500 kg de sucre, que es van distribuir a raó d'un terç per a cantines escolars, un terç per a menjadors populars i un terç per a famílies refugiades a Girona.

⁵¹⁴ AMGi. Reg. 005156. L'acta de la sessió de la Comissió de Govern de 13 d'octubre de 1938 recull la «Relació de refugiats de guerra que sosté l'Ajuntament de Girona en els períodes següents»: Any 1937: octubre, 595 refugiats; novembre, 868; desembre, 955. Any 1938: gener, 915; febrer, 919; març, 980; abril, 1.266; maig, 1.400; juny 1.416; juliol, 1.541; agost, 1.461 i setembre 1.424. La relació que consta al llibre d'actes té algunes discrepàncies menors amb les xifres que per a aquests mesos dona el llibre citat a la nota anterior.

L'inici de la solidaritat internacional assenyala un canvi d'escala en el problema i en l'ajut i per aquesta raó es nomenà (C. de Govern del 31.3.1938) el regidor Rafael Portas i Burcet representant permanent prop del Comitè Internacional d'Ajuda a l'Espanya Republicana, secció suïssa, per tal de gestionar tota l'aportació possible de queviures.

El professor Andreu Oltramare, president de l'esmentada secció suïssa, visità Girona i l'Ajuntament (C. de Govern del 14.4.1938) va acordar donar les gràcies per l'arribada de la primera tramesa d'un comboi amb ajut. A la mateixa sessió es donà compte d'un comunicat de l'entitat Servicio Internacional de los Amigos Cuáqueros que proposava la creació a Girona d'una cantina per donar menjar a petits refugiats menors de deu anys. L'Ajuntament proposà instal·lar-la a la casa núm. 21 de la carretera de Barcelona (el refugi Pro-infància obrera). També a la mateixa sessió s'acordà comprar 300 kg de bacallà al preu de 4,65 pessetes el quilo i de caps d'aviram i de conills.

L'augment de l'ajut internacional va portar a nomenar també com a comissionat prop del Comitè Internacional d'Ajuda a l'Espanya Republicana, secció suïssa, l'alcalde Pere Cerezo (C. de Govern del 21.4.1938). Aquest comitè va lliurar una segona expedició de queviures (1.000 kg de bacallà, 500 kg de mongetes i 400 kg de pastes de sopa), que l'Ajuntament (C. de Govern del 19.5.1938) va agrair en la persona d'Albert Dupont, vicepresident del Comitè a Ginebra. En aquesta sessió, amb una normativa específica, es va acordar autoritzar la venda per al consum públic de la carn de cabra dels animals que no fossin aprofitables per a la producció de llet.

Per altra banda, l'Ajuntament, fent ús de les autoritzacions corresponents, acordava seguir adquirint proveïments: 300 dotzenes d'ous amb destí a les cantines escolars a raó de 8 pessetes la dotzena, i 100 dotzenes d'ous al mateix preu per al consum dels menjadors de la Casa d'Assistència (C. de Govern del 12.5.1938), l'adquisició de 143 kg de carn a raó de 5,85 pessetes el quilo i 400 kg d'arròs a raó d'1,50 pessetes el quilo (C. de Govern del 2.6.1938), així com 6.000 kg de patates (C. de Govern del 23.6.1938) a través d'un lliurament de 4.200 pessetes al conseller de Cultura amb destinació als menjadors d'assistència social, 440 pessetes a la mateixa sessió per a l'adquisició d'ous per als menjadors d'assistència social, i a la C. de Govern

del 14.7.1938, a través de Governació, s'adquiriren 1.820 kg de patates al preu de 0,70 pessetes el quilo.

Així mateix, a la ja esmentada sessió de 23-6-1938 l'alcalde Pere Cerezo va donar compte del seu viatge a Ginebra amb Rafael Portas, on van acudir convidats pels Amics de l'Espanya Republicana de Ginebra i Lausana, als quals van demanar que intensifiquessin l'ajut per atendre les necessitats de la Casa-Cuna, de les cantines escolars, dels menjadors populars i del sosteniment i ajut als refugiats de guerra. Per la seva banda, en aquesta sessió Portas va informar que havia rebut 4.000 kg d'arròs lliurats en nom del Partit Comunista a través dels Amics de l'Espanya Republicana dels Pirineus Orientals.

Un cop més (C. de Govern del 28.7.1938) s'expressà l'agraïment a la Sección Internacional de los Amigos Cuáqueros pel donatiu que havien fet de pots de llet per a la mainada.

La Direcció General de Proveïments (C. de Govern del 11.8.1938) autoritzà elevar de 660 a 1.200 el nombre de cantiners escolars, com s'havia demanat amb anterioritat (C. de Govern del 14.7.1938).

Més endavant (C. de Govern del 22.9.1938) el regidor Portas informà de les gestions que havia fet a França i a Suïssa per esvaïr els dubtes que circulaven sobre la continuïtat de l'ajut internacional i que es concretaren en l'arribada de 56 paquets i 1.760 kg de queviures, sumats a 2.000 kg més concertats al port franc de Portvendres. En la mateixa sessió s'acordà l'adquisició de 500 kg d'arròs i 200 kg de cigrons al Parc d'Intendència de Girona per subvenir a les necessitats de la Casa d'Assistència Social.

L'ajut suís va assolir un moment culminant arran de la declaració a Girona d'una epidèmia de diftèria que fou combatuda amb 1.000 dosis de vacuna que van ser proporcionades pels amics suïssos (C. de Govern del 13.10.1938), alhora que es consignava l'arribada de queviures enviats des de Suïssa a través de l'Agència Louis Delaye de Perpinyà.

La reiteració de les trameses commovia els responsables gironins que anaven deixant constància d'un agraïment reiterat. Així, Portas va informar (C. de Govern del 10.11.1938) de l'arribada d'una partida de roba d'abric, de 2.500, 2.263 i 2.500 kg de queviures, d'un barril d'oli de fetge de bacallà, de 2.400 pots de llet i de 10.000 kg de farina blanca. Els suïssos i els Amigos

Cuáqueros seguien ajudant amb donatius de farina de llet (C. de Govern del 17.II.1938), i s'autoritzava el regidor Llorenç Busquets a distribuir els pots de llet que havien arribat. Encara s'afegirien en els oferiments (C. de Govern del 8.II.1938) «La Ligue pour l'enfance espagnole» de Perpinyà. I els suïssos van començar una forta campanya de recollida amb bons resultats fins al punt que, il·lusòriament, convidaven representants del consistori gironí per a mig febrer a una festa per agrair la generositat dels suïssos. Encara van arribar (C. de Govern del 15.II.1938) procedents de Suïssa 100 caixes de llet condensada, 500 kg de pastes de sopa, 500 kg de sabó, i l'alcalde Pere Cerezo informava (C. de Govern del 22.II.1938) que s'havia rebut una comunicació del Professor Andreu Oltramare anunciant que en el recapte de 8 de desembre dedicat al Nadal dels nens de Girona i durant el qual es van exposar treballs escolars dels nens i nenes de les escoles s'havien recollit mercaderies fins a 4.600 kg per enviar un vagó d'ajut a Girona.

Tot plegat era un motiu més que suficient per expressar un agraïment singular a Suïssa, Ginebra, Lausana i el petit municipi de Le Locle (Neuchâtel) per la seva constant dedicació a socórrer els gironins. Amb gran èmfasi ho va proposar el regidor Rafael Portas (C. de Govern del 10.II.1938), que després d'una abrandada intervenció ho va concretar en els termes següents: «En minsa correspondència a acció tan altament nobilíssima que mereix perenne memòria; com a cas extraordinari justificadíssim que revela que aquestes distincions han d'ésser concedides rarament; perquè l'aspiració de reconeixement i homenatge i el reconeixement de gratitud és sentit plenament per Girona, i a l'objecte de simbolitzar la magnífica solidaritat humana que tan gentilment representen els Amics d'Espanya Republicana de Ginebra proposo:

- a) Canviar el nom de la plaça del Marquès de Camps pel de plaça de Suïssa en testimoni a l'amistat que han palesat a favor d'aquesta ciutat els ciutadans de Suïssa.
- b) Canviar el nom del carrer o carretera de Santa Eugènia pel de carrer de Ginebra en prova de l'afecte que sent Girona per les consideracions obtingudes dels Amics d'Espanya Republicana de dita ciutat.
- c) Facultar a l'Alcaldia Presidència perquè encomani el cisellat de les plaques que serviran de retolació en les quals figurarà el segell

- o emblema, respectivament, de la Nació Suïssa i de la ciutat de Ginebra.
- d) Homenatjar els Amics d'Espanya Republicana de Suïssa en l'acte de descobriment de les plaques retolades, a qual efecte es celebrarà una petita festa en la qual seran convidats la població de Girona, les autoritats civils i militars i totes les organitzacions polítiques i sindicals. L'organització de l'homenatge correrà a càrrec de l'Alcaldia Presidència a la qual es faculta àmpliament.
 - e) Lliurar als Amics d'Espanya Republicana de Ginebra un pergamí artístic en el qual es transcriurà íntegrament els presents acords. L'Alcaldia Presidència cuidarà de l'encomanació i gust artístic del pergamí en qüestió.
 - f) Traslladar íntegrament la present proposta i adopció d'acords, i mitjançant atenta comunicació a l'Ambaixador de Suïssa prop del Govern d'Espanya i a l'alcalde de l'Ajuntament de Ginebra.
 - g) Publicar els precedents acords als efectes de l'article 149 de la Llei municipal catalana en el Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Una còpia de l'anunci o exemplar de l'expressat diari serà fixat als escaients efectes al tauler d'anuncis d'aquestes cases consistorials.

L'Ajuntament acordarà el que sigui més beneficiós per als interessos espirituals i materials de la ciutat. Girona, 12 de novembre de 1938. El conseller regidor de Finances, delegat municipal prop dels Amics d'Espanya Republicana de Ginebra. Rafael Portas». ⁵¹⁵

La proposta es va portar al Ple del dia 30 de desembre de 1938 i després d'un debat arran d'una proposta alternativa la mediació de Josep M. Dalmau Casademont va culminar en un acord que en l'essencial de la part dispositiva mantenia la voluntat de canviar el nomenclàtor de la ciutat i dei-

⁵¹⁵ AMGi. L'exposició de motius queda partida entre el llibre de 1936-1938 (registre 005156) i el llibre (1938-1942) (Reg. 5157, on figura íntegrament la part resolutiva que hem transcrit aquí. Malgrat que és la sessió de 10 de novembre el document de Portas es tanca datat a 12 de novembre de 1938. Però potser és una errada; el text figura amb aquesta data posterior efectivament integrat a l'acta del dia 10.

xar constància perenne dels reiterats gestos de solidaritat que Girona havia rebut. Faltava poc més d'un mes i uns dies pel final de la guerra a Girona, l'entrada de les tropes franquistes, l'avortament d'aquest acord que hauria fet memòria dels efectes col·lectius de l'ajut internacional a una ciutat en guerra i a una població afamada i espantada. Aquell gest roman intacte fos el que fos el resultat de la guerra, traspassa els temps i ens interpel·la per a fer-ne memòria històrica indefugiblement.

7. «Girona era un manicomi». De la «festa major» al caos i el pànic

Cap a finals de 1937 s'acabaren de materialitzar els efectes dels fets de Maig i la corresponent repressió i depuració de les institucions, amb la final liquidació institucional del POUM en els termes que hem vist més amunt. Per aquelles mateixes dates visità Girona Marià Manent, i el 13 de desembre de 1937 consignava en el seu dietari: «Vaig a Girona en cotxe. Hi ha una gran gebrada: roures i castanyers són blancs. (...) Girona, cap al tard, en el vent glaçat de desembre, es mirava en el riu verd, ocre i color de llimona. El color de les finestres il·luminades als pisos baixos era gairebé igual que el reflex ardent de la posta als vidres alts».

Un any i un mes més tard, ja a les acaballes de la guerra a Catalunya, Antoni Rovira i Virgili alçà la vista des de la carretera i es fixà en un perfil diferent, menys urbà, i més monumental; el 23 de gener arribava a Girona quan Barcelona estava a punt de caure: «És Girona, la ciutat dels quatre rius i la dels innumbrables setges. Fa bo de guaitar-la, des d'una mica lluny. Els seus fins campanars, en aquest migdia serè, es destaquen damunt l'horitzó; allà dalt el de la Seu, al dessota el de Sant Feliu. Hem saludat Girona amb alegria. Dies ha que vèiem en el nom d'aquesta ciutat un símbol de salvació».

Després de dos dies mal dormint al saló de sessions de l'Ajuntament amb dos bancs ajuntats, el matí del dia 25 de gener els sorprengué amb una notícia trasbalsadora: Pere Cerezo, l'alcalde de la ciutat, no hi és; ha marxat, ha fugit, ha passat la frontera. Aquest dia l'ambient s'enrari: «Tothom sembla sospitós d'haver fugit o de voler fugir». La ciutat-refugi somniada des de Barcelona es feia hostil i incòmoda. És un formiguer, bull de gent,

s'hi apilonen les persones i els embalums que fugen amb elles i que van quedant-se pel camí. És difícil menjar i és difícil dormir. El Teatre Municipal és un immens dormitori. Els testimonis literaris que ens han arribat són una font preciosa per conèixer l'íntima frustració, els sentiments més nobles i els més miserables units de forma indestriable com a expressió de la condició humana. L'evocació posterior és més amorosida que l'anotació puntual i més pròxima del dietari.

Álvaro de Orriols, poeta i dramaturg barceloní compromès activament amb la causa republicana i que seguia el camí dels ministeris itinerants, s'aproximava a Girona i en el seu dietari escrigué: «No voy ahora a descubrir esa ciudad. Baste decir que es una ciudad vieja donde impera el tono gris, los rancieros caserones y las callejas en pendiente; en las plazuelas, vetustos soporales llenos de tradición, y en las viejas iglesias un centenario olor de devoción cristiana. Pero no hay que olvidar que Gerona fue heroica cuando el sitio famoso, y debe uno inclinarse con respeto ante su venerable ancianidad».⁵¹⁶

Immediatament la visió estàtica del passat era escombrada per les circumstàncies del moment: «El barullo es enorme. Allí no hay quien se entienda. Unas muchachas mecanógrafas van tomando los nombres de los recién llegados para ver si es posible facilitarles alguna instalación más decorosa. Sospecho que es una simple fórmula para calmar los ánimos, pues no es posible que en Gerona se encuentren camas ni habitaciones suficientes para albergar a un alud tal de forasteros». El 25 de gener, el mateix dia de les anotacions més dramàtiques de Rovira i Virgili, Álvaro de Orriols anotava en els seus apunts aquestes impressions que culminaren al Teatre Municipal tractant de conciliar el son: «De ayer a hoy, ¡qué abismo! En estas horas trágicas ya no me brinda este teatro amigo sus tormentas de aplausos, como

516 DE ORRIOLS, A. *Las hogueras del Pertús. Diario de la evacuación de Cataluña*. Edición y estudio introductorio de Manuel Aznar Soler. Ediciones do Castro, 2008, p. 61-62. Citem aquesta edició, si bé el llibre va ser publicat per primera vegada a París: *Las hogueras del Pertús. Diario de la evacuación de Cataluña*. París, Les Éditions La Bruyère, 1995. Hi ha una edició catalana posterior, D'ORRIOLS, À. *Les fogueres del Pertús. Diari de l'evacuació de Catalunya*. Editorial Gorbs, 2014. Sobre aquesta darrera edició vegeu la ressenya de FONT AGULLÓ, J. «Derrota i enfonsament republicà». A: *Revista de Girona*, 291, juliol-agost de 2015 i la nota de AZNAR, J. J. «Les fogueres del Pertús». A: *Encesa literària*, 3, 1r semestre de 2017, p. 57-58.

en pasados días. Ni vengo a él ahora como triunfador. Vengo como vencido. Y vengo únicamente a pedirle una triste butaca para gozar de un poco de descanso».⁵¹⁷ L'endemà, el 26 de gener, trobaren una casa humil, d'uns amics, que els acollí. Primer, però, van anar a can Perich a menjar: «En las calles oscuras hay una animación inusitada. Centenares de autos, con sus faros azules encendidos, invaden las calzadas y apartan con sus “claxons” y bocinas a los acelerados transeuntes que van a formar cola frente a los comedores populares. Repasamos el puente, abriéndonos camino con gran dificultad entre esa masa humana, y logramos llegar al barrio extremo donde se halla la fonda». Finalment arriba l'hora d'anar a dormir a la casa acollidora: «Pero nadie repara en tal detalle; ni en el sórdido aspecto de nuestra habitación; ni en sus negras paredes cuarteadas de estrías. Con la luz apagada, cualquier casa es palacio y cualquier lecho es de bronce o nogal. En las sombras quien manda es la imaginación».⁵¹⁸ Però l'èxode es precipitava; el dia 27 de gener, l'ambient era diferent i el moviment també: «Es otro movimiento febril, desesperado. Es que la gente escapa. Es que se va. Se la ve por doquier, cargada con sus bultos, sus sacos, sus maletas, todos marchando en una misma dirección: la de la carretera». I acabava descrivint «ese inmenso caos en que nos hallamos» i afegia una sentència lapidària. «El afán de escapar borra todas las normas del respeto. Sólo el instinto manda».⁵¹⁹

Per la seva banda el dia 26 de gener Antoni Rovira i Virgili havia consignat que «Convé descongestionar Girona» i el 27 se n'anava amb els altres diputats a Olot. L'apunt final és commovedor: «De la meva estada de dos dies a Girona, m'enduc dues impressions conhortadores: la d'aquest bon home que jo no coneixia i la de Laureà Dalmau. La meva muller i els meus fills no tenen prou paraules per a lloar el tracte que dels familiars de Dalmau han rebut. Una vella amistat i una amistat nova, enmig d'un naufragi d'amistats».⁵²⁰

Coincideix també el dia 25 de gener la impressió que recull Rafael Tasis: «25 de gener. A mig matí arribem a Girona. Per les eres dels poblats del

⁵¹⁷ DE ORRIOLS, A. Op. cit, p. 63.

⁵¹⁸ DE ORRIOLS, A. Op. cit., p. 68 i 69.

⁵¹⁹ DE ORRIOLS, A. Op. cit., p. 72 i 73.

⁵²⁰ ROVIRA I VIRGILI, A. *Els darrers dies a la Catalunya republicana. Memòries sobre l'èxode català*. Buenos Aires, 1940. 3a ed. Barcelona: Proa, 1999, p. 78.

voltant hi ha escampades sotsecretaries i direccions generals, representades per unes quantes mecanògrafes sense màquina d'escriure, uns fitxers i els inevitables penja-robes i *tresillos*, que esperen sense impaciència la manera d'instal·lar-se». I avança pel camí del caos, l'allau de gent, el Cafarnaüm, que ja hem vist descrit per d'altres: «Girona bull de gent. Milers d'automòbils omplen els carrers i embussen totes les sortides de la població. A les places i als passeigs, àdhuc damunt els ponts, la gent s'amuntega i es retroba meravellosa. Tot Barcelona s'ha abocat dintre Girona». I més endavant totes les pors, totes, les misèries, el predomini de l'instint que ja hem llegit, als carrers: «Sembla un firal al qual tothom digui la seva por, les seves angúnies i el miserable equipatge que és tot el patrimoni que hom pot conservar». I finalment, com els altres, el dia 27 el moment àlgid de la fugida inevitable: «El pànic, un pànic misteriós, inexplicable, més físic que raonat, ha envaït els carrers costeruts, s'ha enfilat per les escales rosegades pels anys, s'ha esmunyit dintre les cases» i en darrer terme les misèries de la condició humana amb comparacions que avui serien inacceptables: «Davant l'Audiència, magistrats i fiscals, jutges i secretaris, oblidats de llur protocol·lària dignitat, fan escenes d'una dona histèrica per aconseguir un lloc al camió. És clar, que abans que ells, alguns diputats n'han fetes a la frontera perquè els han refusat de deixar-los marxar a França, àdhuc amb passaport, si no passaven dels cinquanta-cinc anys». Després d'un bombardeig cap al migdia «Les oficines públiques queden desertes. (...). A la una, la vida oficial s'ha aturat del tot a Girona. Cal marxar».⁵²¹

Carles Pi Sunyer, en el seu camí de Barcelona a Darnius, visqué fugisserament a Girona unes sensacions similars: «L'endemà, el 27, altre cop en marxa. Aquesta vegada junt amb Companys. Anàvem a Darnius, al Mas Descals, on ell pensava instal·lar-se. Les carreteres cada vegada més plenes d'una multitud afanyosa d'anar-se'n; el quadre cada cop més angoixós de l'èxode. Passàrem per Girona amb els carrers encara més embussats de gent, cotxes i carros...».⁵²²

521 TÀSIS, R. *Diari íntim. Escrits autobiogràfics*. Ed a cura de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet. Barcelona: Acontravent, 2011, p. 194-197.

522 PI-SUNYER, C. *La guerra, 1936-1939. Memòries*. Recopilació i revisió a cura de Núria Pi-Sunyer. Barcelona: Ed. Pòrtic, 1986, p. 202.

Joan Sauret consignà només el pas per Girona dels diputats: «Els diputats anaren momentàniament a Girona i després al poblet d'Agullana on trobaren els intel·lectuals, evacuats per la Conselleria de Cultura».⁵²³

Per la seva banda Josep M. Poblet insisteix en una visió coincident: «Era la una de la nit quan una veu, vinguda de trasantó, ens advertia que érem a Girona. La ciutat va semblar-nos més quieta que mai. Els hotels acabaven d'ésser incautats per forces de l'exèrcit. (...) L'endemà el panorama havia canviat per complet. Cotxes, amics, soldats, carros i vehicles de tota mena, camí de la frontera. La ciutat en sobreixia. No es trobava menjar. Arreu gent, carabiners, policies». I l'imperatiu inevitable, Girona era una etapa però no era el destí, calia anar a Olot: «A Girona, d'ací unes hores no s'hi podrà viure».⁵²⁴

Amb alguns dubtes sobre les dates, però el darrer testimoni que volem aportar és el de Teresa Pàmies. El seu testimoni el dia 3 de febrer de 1939 després que caigués Vic i fos bombardejada Figueres es dirigeix a Girona: «La guerra estava perduda. No ho sabíem, i si els que ho sabien ens ho haguessin dit, no els hauríem creguts —eren uns derrotistes. Mai no havíem pensat que la perdriem, ni tampoc aquell dia que sortíem de Vic per continuar fent discursos a Girona. Encara el tinc present, aquell míting “llampec” a l'entrada d'un dels ponts sobre el Ter. Devien haver-hi una dotzena de badocs escoltant-nos a la Isabel Azuara i a una servidora. (...) Avui, en fred, sembla com si haguéssim fet el ridícul perorant entre les pedres històriques de Girona, però, en fred, no s'entenen mai les coses que es diuen i es fan entre flamarades».⁵²⁵ La descripció general, d'ambient, és d'una gran contundència: «Girona era un manicomi: plena de forasters acorralats, de vehicles sense gasolina o per adobar, mancats de peces robades o trencades, de pneumàtics rebentats. (...) Hi havia pertot arreu vehicles aturats, i foren molts els espavilats que, en aquell desori, van començar a fer les primeres fortunes de la postguerra estraperlista. La ferralla era or. A les majestoses

523 SAURET, J. *L'exili polític català*. Barcelona: Proa, 1979, p. 13.

524 POBLET, J. M. *De Barcelona a L'Havana passant per Darnius*. Mèxic, DF, 1942, p. 15 i 16. L'amabilitat de Josep M. Murià em va proporcionar una còpia d'un exemplar d'aquest llibre dedicada per Poblet.

525 PÀMIES, T. *Obres selectes i inèdites. Records de guerra i d'exili. Quan érem capitans*. Barcelona: Ed. Dopesa, 1976, p. 75-76.

escales de la catedral hi dormien infants i dones entre els quatre cassigalls de l'èxode. Els carrers estrets de la part alta eren tan plens de militars en desbandada que hauria estat inútil buscar-hi desertors». Un soldat esmaperdut a la vora del Ter amb el fusell sense bales, plorant, «Era un plor estrany el d'aquell xicot. Era un plor viril». Però Teresa Pàmies no s'accontenta amb el relat dels notables, dels que fugien associats encara a algun càrrec, al que ella en diu «l'èxode dels privilegiats» i es fixa en el testimoni dels poetes. «Però aquells moments veritablement crucials no foren descrits únicament pels funcionaris dels aparells governamentals. Afortunadament, també hi havia poetes fent antesala per fugir i l'evocació dels poetes ja té un altre to». I esmenta les declaracions que Clementina Arderiu feu a Montserrat Roig en una entrevista publicada a *Serra d'Or* el gener de 1972: «En efecte, ens va venir a buscar un cotxe amb en Pous i Pagès dins que ens va portar fins a Girona. La ciutat era plena de diputats del Parlament català. Tothom es coneixia. Hi havia mig Barcelona. Semblava una festa major. Però l'endemà Girona estava buida, a més de glaçada. Vam sentir per la ràdio que els nacionals havien entrat a Barcelona».⁵²⁶

Aquesta referència a la família de Carles Riba i al seu pas per la ciutat de Girona ens és precisada pel testimoni del fill de Carles Riba i Clementina Arderiu, Jordi Riba i Arderiu, que aporta precisions remarcables i evocacions molt sensibles dels pocs dies que passaren a Girona (del 22 al 27 de gener de 1939, i la matinada del 28) tot esperant un mitjà de passar la frontera.⁵²⁷ Aquest és el relat que complementa i amplia tots els altres que hem esmentat fins ara: «...sortírem de Barcelona el diumenge dia 22 de gener de 1939 junt amb el literat Josep Pous i Pagès i arribàrem a Girona el mateix dia al vespre. Ens allotjàrem, d'una manera precària, en un edifici públic de Girona. L'aspecte i l'ambient d'aquesta ciutat durant aquells dies és difícil d'explicar. Davant de l'avanç de les tropes franquistes una gran quantitat de fugitius anava omplint la ciutat que es veia plena a vessar amb una població flotant molt superior a la normal. Els ànims estaven molt convulsionats i

526 PAMIES, T. Op. Cit, p. 200-202.

527 RIBA I ARDERIU, J. i RIBA I ARDERIU, O. «Antonio Machado i Carles Riba, camí de l'exili» en l'apartat «La nostra fugida a França» escrit per Jordi Riba el 1990, a *Encesa literària*, 3, primer semestre de 2017, p. 33-38.

tothom cercava adeleradament la manera de fugir cap a França. El meu pare Carles Riba es basquejà per a obtenir els permisos de sortida d'Espanya i d'entrada a França. Recordo que un dia que anava amb ell pel carrer ens trobàrem un senyor d'aspecte venerable. Es saludaren i començaren a parlar del tema inevitable. El meu pare deia que nosaltres partíem i l'instava que ell també ho fes. Però aquell senyor deia que sols per haver escrit poesia i literatura en català no creia que li pogués passar res. Al cap d'un parell de mesos, quan ja érem a França, ens assabentàrem que aquella persona, que era en Carles Rahola, havia estat detingut, jutjat i executat sumàriament.

El dia 26 es difongué la fatídica nova que els exèrcits franquistes havien ocupat Barcelona. Llavors l'excitació es va transformar en pànic. Tothom era conscient que només separaven Barcelona de Girona dues hores de viatge. En realitat tardaren uns dies, però la gent s'imaginava el pitjor. Tothom va començar a fugir, i aquella ciutat sobrepoblada s'anava buidant visiblement. Al meu pare li havien assegurat que ens passarien a recollir amb un vehicle. El dia següent, dia 27, van dir-nos que a les quatre de la tarda ens esperéssim a la plaça de l'Oli. Vam haver de deixar a Girona una part del nostre reduït bagatge, que al final es perdé. Intentant traslladar amb un carretó les poques maletes que ens admetien, un camió desbocat en un carrer estret ens va destrossar el carretó contra una paret. En Pous i Pagès en va sortir ferit en una mà, que, mal curada, li va anar sagnant durant tot el viatge. Les hores anaven passant i la ciutat s'anava buidant. Ningú no ens passava a recollir. Ens estàvem quedant sols en una Girona fosca i freda. Però per telèfon ens deien que ja passarien. Finalment, poc abans de mitjanit, quan ja havíem perdut l'esperança, va arribar l'esperat vehicle. Era una gran ambulància Chevrolet, de l'exèrcit, pintada de color verd poma».⁵²⁸

El testimoni de la companya de Carles Riba, que hem esmentat a través de Teresa Pàmies i que hem completat amb el relat del seu fill, ens retorna al dia 25 de gener, als dies immediatament posteriors i als testimonis que ja hem llegit de tants altres. És veritat que hi ha un altre to, però també és veritat que els intel·lectuals també van poder passar la frontera amb cotxe

528 RIBA I ARDERIU, O. «La nostra fugida a França», op. cit. a la nota anterior, la citació extensa de les pàgines 34 i 35.

i aquest no era pas el cas dels milers de refugiats que s'amuntegaven a la carretera. No cal dir, però, que el dramatisme de la fugida, fossin quins fossin els mitjans amb què es feia, era d'una duresa extrema.

Si Teresa Pàmies evocà la Girona del 3 de febrer mancaven només unes hores per la desbandada final i l'entrada a la ciutat de les tropes franquistes cap al migdia passat del 4 de febrer.

Josep Clara resumeix així aquest panorama: «A la darrerria de gener i primers dies de febrer de 1939, Girona esdevingué una parada obligada per a una munió de catalans i de lluitadors espanyols que eren empesos al camí incert de l'exili. La ciutat presa del pànic i la incertesa, com descriuen Rovira i Virgili o el general Rojo, presentava un aspecte desordenat i carregat de malfiança. L'alcalde Pere Cerezo fou el primer a tocar el dos cap a l'altra banda de la frontera».⁵²⁹

Només mancaven els efectes mortals dels darrers bombardejos franquistes (28 i 29 de gener i 1 de febrer de 1939) i les darreres voladures que els republicans anaven fent a mesura que reculaven per tenir l'escenari del 4 de febrer de 1939.

La desolació més absoluta contrasta amb les cròniques triomfalistes dels vencedors que, com hem recordat a l'inici amb la citació sobre Santaló, aplicaren la brutalitat verbal i física per liquidar el record de l'etapa republicana.

Ara, passats els anys i la dictadura, en el que fou el pati d'un convent, les Adoratrius,⁵³⁰ s'alça una plaça que du el nom de Miquel Santaló. La memòria es recupera des de la normalitat democràtica restablerta i el simbolisme de l'antic pati fa justícia a un gironí que va haver d'emprendre el camí de l'exili per no tornar mai més.

529 CLARA RESPLANDIS, J. «Tres dates clau de la Guerra Civil a Girona». A: *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*, Conferències a l'Arxiu Municipal, 1, Girona, Ajuntament, 2006, p. 133-134.

530 Durant la guerra el convent de les Adoratrius a la ronda del Dr. Robert també fou exclaustrat i, en l'avinentesa de les col·lectivitzacions municipalitzadores Baldomer Busquets a la revista dels estudiants de la FNEC, *Estel* proposava en un article que fos «Un nou edifici per a l'Institut de 2n Ensenyament de Girona», *Estel*, any 1, núm. 3, 1 d'abril de 1937, amb un plànol molt detallat de les dependències que hauria de tenir. El somni d'un nou institut, a les Pedreres, hauria d'esperar encara unes dècades.